

Gelukwens aan de nieuwe koning

Vanaf 30 april jl. is Willem Alexander koning der Nederlanden. In Amsterdam heeft hij door de eed af te leggen op de grondwet het koningschap aanvaard. Een belangrijke taak is aan zijn zorg toevertrouwd. Hij wordt geroepen om als staatshoofd samen met het kabinet en de volksvertegenwoordiging zorg te dragen voor de regering van ons land. We wensen hem als 'Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' veel sterkte en wijsheid toe in het vervullen van zijn ambt. Aan zijn zijde zal koningin Maxima staan. Ook haar betrekken wij bij onze wens. God zegene hen beiden, samen met hun kinderen. We spreken deze wens ook uit voor prinses Beatrix, die zich 33 jaar trouw van haar taak gekweten heeft.

Van dr. H.F. Kohlbrugge is bekend dat hij het Oranjestraat een warm hart toe droeg. Hij zag het als leiding van de Here God dat het huis van Oranje en ons volk aan elkaar verbonden werden. Dat gold ook voor Groen van Prinsterer en anderen uit de kring van het Reveil. We leven nu bijna honderdvijftig jaar later. In het feit dat het huis van Oranje nog steeds bestaat en aan het hoofd staat van de monarchie en het *Wilhelmus* nog steeds ons volkslied is, ervaren we iets van de trouw van God ook over ons land.

Om een indruk te geven wat het huis van Oranje betekend heeft, drukt de redactie hierbij een gedeelte af van een toespraak die Guillaume Groen van Prinsterer in 1867 gehouden heeft voor de *Evangelische Alliantie*, die in Amsterdam bij elkaar kwam.

Het principe van de nationaliteiten staat tegenwoordig in de schijnwerpers. Maar van welke nationaliteit is er sprake? Van een religieuze nationaliteit? Nee, van een nationaliteit die los staat van, ja, - het hoge woord moet er maar uit - die bevrijd is van het Evangelie.

Het gaat hier niet om de scheiding van Kerk en Staat. Het gaat erom, stellig niet volgens ieders bedoeling maar wel volgens de ons meeslepende stroom van dominante gedachten, het Evangelie, het godsdienstige geloof, weg te halen bij de naties. Dat is, naar men ons verzekert, de voorwaarde van hun geluk. Het christendom heeft aan de wieg gestaan van de Europese maatschappij, en heeft er lang de eenheid en de kracht van gevormd, in weerwil van de zwakheden en gebreken van de mensen. Door welke band, door welke waarachtig nationale eenheid, zal men het christendom dan vervangen?

Evangelische Alliantie! De huidige crisis wijst u duidelijk uw taak (...) de waarachtig christelijke nationaliteit onder de verschillende volkeren te verstevigen.

Dat is geen gemakkelijke taak. Om goed opgewassen te zijn tegen deze plicht hebben we een geest van toewijding nodig, van opoffering,

Inhoud

Gelukwens aan de nieuwe koning 65

Ds. D. van Heyst (1913-2001), "de laatste kohlbruggiaan"? 66
Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Gedachten bij de troonswisseling 69
De betekenis van Willem van Oranje
Dr. H. Klink, Hoornaar

Een andere kijk op de crisis? 70
Drs. Marijke Aalders, Bussum

Een woord uit de 'Wijsheid van Salomo'

U hebt mij uitgekozen om koning van uw volk te zijn en rechter over uw zonen en dochters. Bij U is de wijsheid, die uw werken kent en die erbij was toen U de wereld schiep. Zij weet wat U goedkeurt en wat met uw geboden in overeenstemming is. Zend haar hierheen vanuit de heilige hemel, van bij uw luisterrijke troon, om mij met raad en daad bij te staan, opdat ik weet wat U goed vindt.

waardoor we ons verheffen boven elke andere waardering, waardoor we ons ook verlagen tot de staat van uitvaagsel der wereld. We hebben een vonkje nodig van dat heilige vuur dat we zien branden in een van de minst bekende en meest opmerkelijke uitspraken van deze Prins, wiens gebed mijn God, mijn God, heb medelijden met uw arme volk! zo schitterend is verhoord in de geschiedenis van mijn land. Eén uitspraak, zeg ik, naar het voorbeeld van zijn hele leven, schitterend in haar eenvoud. Op een dag was iemand erg ontmoedigd en overmand door verdriet om de ondankbaarheid van de mensen. Zijn naam schittert ook in onze annalen. Toch verloor hij niet snel de moed. U komt deze naam, terecht, tegen in deze kolommen. De Prins zei toen tegen Marnix: "Laten we maar toestaan dat ze over ons heen lopen, Aldegonde! Als we de Kerk des Heren er maar mee kunnen helpen!"

De toekomst, zegt u, is in handen van de Eeuwige, en de Heer heeft gezegd: "Als u deze dingen ziet geschieden, heft dan uw hoofden op, want uw redding is nabij." – Zo is het ongetwijfeld; vergeet alleen dit niet: het christendom kan en moet door een tijd heen waarin het bijna zal lijken te verdwijnen, maar laat dat nooit door de schuld van de christenen komen.

Het ligt niet op mijn weg om deze gedachte verder uit te werken. Maar ik besluit ermee deze te onderbouwen met de citaten van twee mannen¹ wier woorden een buitengewoon gezag hebben. De eerste is ons voorgegaan; hij is naar zijn God gegaan, maar hij leeft nog hier beneden in zijn discipelen en in zijn geschriften; en hij zal voortleven in de herinnering en in het hart van hen die de christelijke wetenschap, de christelijke deugd en het christelijk karakter hoog houden. "Mogelijk hebben zij gelijk", zei dhr. Stahl, toen hij in 1852 over Pruisen sprak, "mogelijk hebben zij uiteindelijk gelijk die beweren dat wij meegesleurd worden in de richting van het absolutisme. Ik heb maar één enkel en eenvoudig antwoord op hun redeneringen: al zou het ons lot zijn, het mag nooit onze schuld zijn." En ik zeg het hem na: mogelijk is er een onweerstaanbare beweging in de richting van een zwakte, van een schijnbare nederlaag van de christenheid; maar dat mag nooit komen door de lafheid, door de schuld van de christenen.

Noot

- 1 Het eerste citaat is van Friedrich Stahl (1802-1861). Het tweede dat hier weggelaten is, is van de Franse staatsman François Guizot (1787-1874).

Ds. D. van Heyst (1913-2001), "de laatste kohlbruggiaan"?

Daar hebben we ds. Van Heyst, de laatste kohlbruggiaan van Nederland." Met die woorden begroette professor dr. Heiko A. Oberman de dominee uit Ommen, toen hij hem in het najaar van 1990 bij een bepaalde gelegenheid ergens in Nederland ontmoette.¹ Dat de aangesprokene verguld was met deze (goedbedoelde) begroeting, is niet aannemelijk. Als rechtgeaard discipel van Kohlbrugge weigerde hij met diens naam te worden aangeduid; hij wilde alleen vriend of leerling van Kohlbrugge worden genoemd. En van "laatste kohlbruggiaan" kon zeker geen sprake zijn. Er waren er in ons land nog altijd velen, die bekoord werden door de prediking van dr. H.F. Kohlbrugge.

Sloeg de vermaarde kerkhistoricus professor Oberman² de plank dan helemaal mis? Of bevatten zijn woorden toch een kern van waarheid? Op deze vraag komen we nog terug aan het slot van een korte schets van Van Heysts leven en werk.

Levensloop

Dirk van Heyst werd een eeuw geleden, op 5 mei 1913, in Vlaardingen geboren als zoon van Jakob van Heyst en Henderina Maria van der Valk. In deze stad, waar de visserij destijds een belangrijke rol speelde, groeide hij op. De zee trok hem, maar het verlangen om "visser van mensen" te worden kreeg de overhand. Het ontwaakte bij hem reeds, toen hij als jongen van dertien op een woensdagavond een dienst in de Grote Kerk bijwoonde, waarin de Rotterdamse hervormde ds. P. van Toorn preekte over Lamechs wraaklied. Hij was destijds leerling van het stedelijk gymnasium in Schiedam. Kohlbrugge, in die jaren nog geestelijk eigendom van een betrekkelijk kleine kring, bleef voor Dirk van Heyst voorlopig een gesloten boek. Ook in de tijd dat hij in Utrecht theologie studeerde, van 1931 tot 1934, hoorde hij maar weinig over Kohlbrugge. Professor dr. Hugo Visscher, die in Sint Johannes had gestaan, een gemeente met een kohlbruggiaanse inslag, noemde zijn naam wel eens. Verder kwamen de prediking en de theologie van Kohlbrugge

De conferentie

Op zaterdag 1 juni a.s. zal de conferentie van de 'Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' plaatsvinden. De opzet van deze dag zal anders zijn dan men gewend is. In de morgen zullen er twee sprekers zijn die elk een referaat houden van een half uur. Dit zijn drs. L.J. Geluk (Rotterdam) en dr. H. Klink (Hoornaar). Het thema zal zijn: *Het belijden van de kerk, toen en nu*. Drs. Geluk zal spreken over de betekenis van de vorsten voor de Reformatie en in het bijzonder voor de Heidelbergse Catechismus, die 450 jaar geleden werd opgesteld. Dr. Klink zal vervolgens spreken over de vraag tot welk belijden wij nu geroepen zijn en stelt de vraag aan de orde of de catechismus ons daarbij van dienst kan zijn.

Na de middagpauze zullen drie spekers een korte reflectie geven van ongeveer 10 minuten. Dit zijn drs. Marijke Aalders, historica (Bussum), drs. Pieter Jan Dijkman, hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen* van het CDA (Den Haag), dr. J. van Eck, voormalig legerpredikant en classicus (Ede). Na hun bijdrage zal er een forumdiscussie worden gehouden. De bezoekers van de conferentie worden in de gelegenheid gesteld vragen te stellen. De discussie vindt plaats onder leiding van dr. Bart Jan Spruyt uit Gouda.

De conferentie vindt plaats in de Grote Kerk in Vianen. De aanvang is om 10.30 uur. De pauze zal zijn van 12.30 tot 14.00 uur. De middagbijeenkomst duurt tot 16.00 uur.

Er is weer gelegenheid om voor de lunch gebruik te maken van de broodmaaltijd.

U kunt zich daarvoor opgeven bij mw. G.M. van Ommen-Middelkoop,

Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen. Tel: 0529-456729. E-mail: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

De kosten voor de broodmaaltijd zijn € 9,50. U wordt verzocht u op te geven voor **25 mei a.s.**

aan de orde in de door de Groningse hoogleraar dr. Th. L. Haitjema gegeven gastcolleges over de richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk.³

Na zijn kandidaatsexamen op 21-jarige leeftijd ging Van Heyst naar Leiden om Assyrisch-Babylonisch te studeren bij professor dr. F.M.Th. (de Liagre) Böhl en zo zijn kennis van de wereld van het Oude Testament te verdiepen. Een vraag die hem in die tijd vooral bezighield, was: hoe de Christus te verkondigen uit het Oude Testament. Hij sprak erover met een medestudent en deze wees hem toen op de Leidse kohlbruggiaanse predikant dr. J.C.S. Locher. Van Heyst nam contact met hem op en kreeg het advies, geschriften van Kohlbrugge te lezen (onder andere *Wozu das Alte Testament* en preken over de beloofde Christus), alsmede werken van diens schoonzoon Eduard Böhl. Zo kwam hij voor het eerst in aanraking met Kohlbrugge's prediking, waarvan hij nooit meer is losgekomen. Er ontstond een hechte band met dr. Locher, die doorkneed was in de theologie van Kohlbrugge. Na anderhalf jaar hulpprediker te zijn geweest in Rijnsburg, werd Van Heyst op 6 februari 1938 in het Utrechtse Tienhoven in het ambt van predikant bevestigd. Dr. Locher, die de bevestigingsdienst leidde, preekte over Ezechiël 3: 17a: "Mensenkind! Ik heb u gesteld tot een wachter over het huis Israëls". Zestig jaar later schreef ds. Van Heyst in een brief, dat deze preek voor hem gedurende heel zijn loopbaan richtinggevend is geweest.

Sinds vele jaren redigeerde dr. Locher het *Kerkblaadje*, het landelijke orgaan van de vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge. Na Lochers overlijden (27 april 1940) kwam het blad onder redactie van zijn zoon dr. G.F.D. Locher (Breukelen). Medewerking verleenden ds. D. van Heyst (Tienhoven) en ds. H.C. Touw (Leiden). Al na vijf maanden legde de Duitse bezetter het blad een verschijningsverbod op. Aanleiding daartoe was een stuk van dr. Locher ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van koningin Wilhelmina. Zes jaar lang moesten de vrienden van Kohlbrugge het zonder hun lijfblad stellen. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg ds. Van Heyst uit de vroegere lezerskring het verzoek, het blad opnieuw te laten verschijnen. In 1946, nadat hij predikant in Ommen was geworden, slaagde hij daarin met steun van dr. G. Oorthuys. Zo verscheen op 22 november 1946 het eerste naoorlogse nummer van het *Kerkblaadje*.

Gedurende een halve eeuw gaf ds. Van Heyst als eindredacteur zijn beste krachten aan het blad. Veel steun ondervond hij daarbij van zijn vrouw, mevrouw P.A. van Heyst-van der Kooij, die jarenlang administratrice was. Ds. Van Heyst zag het als zijn speciale roeping, door middel van het *Kerkblaadje* (in 1989 omgedoopt tot *Ecclesia*) het geestelijk erfgoed van dr. H.F. Kohlbrugge door te geven. In de loop der jaren verschenen van zijn hand tal van vertalingen van preken, preekfragmenten, Schriftuitleggingen en andere

stukken van Kohlbrugge.

Deze activiteiten combineerde hij met zijn ambtelijke bediening in Ommen, waar hij ruim 31 jaar werkzaam is geweest, van 30 juni 1946 tot 1 maart 1978, toen zijn emeritaat inging. Als prediker trad ds. Van Heyst in de voetsporen van zijn voorgangers, de predikanten F. Oberman, H.G. Ubbink en G.A. Bruins, die hun stempel op de hervormde gemeente hadden gedrukt. Niet alleen als prediker en catecheet, maar ook als pastor was hij uiterst actief, stelde zijn Ommense ambtgenoot vast.⁴

Luie kohlbruggianen?

Ds. Van Heyst heeft nog de tijd meegemaakt dat kohlbruggiaanse predikanten soms werd verweten dat zij hun pastorale werk verwaarloosden. In 1947 verscheen in het weekblad *De Hervormde Kerk* een serie artikelen van de hand van professor dr. A.M. Brouwer⁵ over de richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Daarin kwamen moderneren en vrijzinnigen, evangelischen (de opvolgers van de "Groningers") en confessionelen, de ethischen en ook "de kohlbruggianen" en de Gereformeerde Bond aan de orde. Brouwer rekende kohlbruggianen en "bonders" tot uiterst rechts. De eersten vormden geen partij en wilden zelfs de naam van Kohlbrugge niet dragen; ze waren slechts als "een nuancering onder de gereformeerden" te beschouwen. Volgens Brouwer zagen tegenstanders van Kohlbrugge in diens standpunt een volkomen miskenning van de Wet (antinomisme), een lijdelijkheid en een zich afzijdig houden van gemeentelijke, maatschappelijke en sociale werkzaamheden (quietisme). Een nobel en bekwaam kohlbruggiaan als dr. J.C.S. Locher ontkende dit, aldus Brouwer. "Maar dat er onder de latere volgelingen van Kohlbrugge zulke waren, predikanten bijv. die zich alleen op het preekwerk toelieden, maar het pastorale werk lieten rusten, moet toch wel erkend worden."

Tegen deze opmerking kwam ds. Van Heyst terecht in 't geweer. Hij reageerde in een ingezonden stuk met het opschrift "Luie kohlbruggianen?" in *De Hervormde Kerk* van 5 juli 1947:

"Het is een vreemde historie met deze luie kohlbruggianen. Destijds is aan Kohlbrugge zelf verweten, dat hij te lijdelijk zou zijn, omdat hij zo hartstochtelijk afwees, dat de mens, die zondaar is en blijft, zelf zijn eigen heiligmaking zou oprichten en ook deze niet als genadegave Gods in Christus zou ontvangen. Maar daarbij ging het volstrekt niet om lijdelijkheid. Integendeel: het ging erom bij Christus en Zijn Woord te blijven en om levende gemeenschap met Hem te hebben. En juist wanneer dat geschiedt gaat de belofte in ver-

vulling: "Ik zal Mijn Geest in U geven en Ik zal zulke mensen uit U maken, die in Mijn geboden wandelen, Mijn rechten houden en daarnaar doen." Dat heeft zich ook zowel in Kohlbrugge's leven als in zijn gemeente geopenbaard: het diaconale werk bloeide er; jeugd- en vrouwenverenigingen werden opgericht; zijn preken hielden zich bezig met het gehele leven, ook met de maatschappelijke verhoudingen en toestanden. Van luiheid was er geen spoor te vinden. Ook niet bij hen, die door zijn prediking gegrepen werden, zoals de Lütges en de Lochers. Het weten dat het Woord alleen het doet, gaf hun een wonderlijke drift van binnen om dat Woord dan ook te prediken, in kerken en in huizen.

Maar desondanks duikt altijd weer de beschuldiging op: de luie kohlbruggianen (...). Zij, die wezenlijk iets met Kohlbrugge hebben uit te staan, weigeren echter met zijn naam genoemd te worden: ze willen hoogstens zijn vrienden heten en erkennen gaarne, dat zijn prediking hun ogen geopend heeft voor de boodschap des heils. Die boodschap, die tot brandende getuigen maakt: "Wee mij, indien ik het Evangelie niet verkondig."

De tijden zijn intussen veranderd. Tegenwoordig worden de vrienden van Kohlbrugge nog maar sporadisch als "kohlbruggianen" of "neo-kohlbruggianen" aangeduid. Doelde professor Oberman wellicht op het bijna verdwenen gebruik van deze term, toen hij ds. Van Heyst "de laatste kohlbruggiaan" noemde?

Kohlbrugge's gedachtegoed is allang niet meer in kleine vriendenkringen opgesloten, maar heeft in veel bredere kring erkenning gevonden. Zelf heeft ds. Van Heyst in belangrijke mate bijgedragen aan de verbreiding van Kohlbrugge's geestelijk erfgoed. Met dankbaarheid brengen we zijn werk nog eens in herinnering, nu het honderd jaar geleden is dat hij het levenslicht aanschouwde.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 Medegedeeld door ds. J.K. Vlasblom in zijn toespraak op 8 november 1991 bij de presentatie van de bundel *HET WOORD is ons gegeven, Schriftuitleg van Dr. H.F. Kohlbrugge*. Zie: *Ecclesia*, 82ste jg. Nr. 25 (13 december 1991).
- 2 Heiko Augustinus Oberman (1930-2001), historicus en theoloog, één van de grootste kenners van de late middeleeuwen en de Reformatie, werd in Utrecht geboren, studeerde aan de universiteit aldaar en promoveerde in 1957. Achtereenvolgens was hij hoogleraar aan de Harvard University, in Tübingen (Duitsland) en aan de universiteit van Arizona in Tucson.

Hij was een kleinzoon van de kohlbruggiaanse ds. Foppe Oberman (1851-1914), die in Steenwijkerwold, Ommen en Leiden heeft gestaan.

3 *De Civitate*, maandblad van de CSFR, jg. 23, Nr. 10 (december 1973), blz. 12.

4 *Zie Kerkblaadje*, 69ste jg., nr. 2/3 (27 januari 1978); dit speciale nummer verscheen ter gelegenheid van het veertigjarig ambtsjubileum van ds. Van Heyst.

5 Professor dr. A.M. Brouwer (1875-1948) behoorde tot de ethische richting.

Gedachten bij de troonswisseling

De betekenis van Willem van Oranje

Een brief uit 1573

Toen in 1573 Alkmaar door de Spanjaarden belegerd was, schreef de stadsraad een brandbrief aan Willem van Oranje. In de brief werd de vraag gesteld of de prins wellicht met een of andere buitenlandse vorst een verbond gesloten had. Men was er in Alkmaar immers van overtuigd dat alleen met hulp van buitenlandse mogendheden aan de overmacht van de Spanjaarden het hoofd geboden kon worden. Wat Willem van Oranje, die de ziel van de opstand was, tegenover deze overmacht kon stellen, zou ten enenmale onvoldoende zijn.

Van de onmisbaarheid van een dergelijke hulp was ook de prins zich ten volle bewust. Tal van pogingen had hij inmiddels ondernomen om buitenlandse vorsten bij de opstand, die in 1568 was begonnen, te betrekken. Zo had hij de Duitse vorsten keer op keer benaderd. Zij waren uitermate terughoudend. De precare religievrede die in 1555 in het Duitse Rijk gesloten was, wilden zij niet op het spel zetten door het aangaan van een buitenlands avontuur. Het feit dat de protestanten in Nederland voor het merendeel calvinist waren maakte het er voor hen niet beter op. Zij werden door de lutherse vorsten doorgaans sterk gewantrouwd. Op Frankrijk kon de prins al helemaal niet rekenen. Dit land was nog maar net aan het bijkomen van het bloedbad van de Bartolomeüsnacht (1572). Honderden prominente calvinisten waren vermoord, onder wie ook Gaspard de Coligny. Ook de koningin van Engeland stond gereserveerd tegenover de opstand in de Nederlanden. Zij wilde zich niet branden aan een onzekere oorlog met het machtige Spanje. Willem van Oranje en de opstandelingen waren aangewezen op zichzelf.

In die situatie schrijft Willem van Oranje aan het stadsbestuur een brief met daarin ondermeer de volgende passage, waarin hij zijn vertrouwen op God uitspreekt:

“... waerop wy niet laten willen u lieden voor antwoorde te geven dat eer wy oyt deese saecke ende beschermenisse der christenen ende andere verdrukten in desen Landen aengevanghen hebben, wij met-

ten alderoppersten Potentaet der Potentaeten alsulcken vasten verbont hebben gemaect, dat wy ende alle die gheene die vastelijck daer op betrouwen, door zijne geweldighe ende machtighe hant ten lesten noch ontsset sullen worden.”

‘Eer wy oyt deese saecke... aengevanghen hebben...’

Willem van Oranje verwijst naar God als de Potentaet de Potentaten en zegt een ‘vast verbont’ met Hem te hebben gesloten. De vraag dringt zich op over welke tijd Willem van Oranje spreekt. Wanneer heeft hij een dergelijk verbond gesloten? Hij verduidelijkt: “voor wij deze zaak begonnen.” Vermoedelijk heeft hij teruggedacht aan de tijd kort voor het begin van de opstand, die in de zomer van 1568 begon.

Al vanaf 1567 stond Oranje voor de vraag of hij vanuit het Duitse Rijk, waar hij begin dat jaar naar gevlucht was, een gewapende strijd zou beginnen tegen de Spaanse legers die de koning onder leiding van Alva naar de Nederlanden had gestuurd. De vraag of hij daartoe gerechtigd was, heeft de prins in die tijd uitermate bezig gehouden.

In 1565 en 1566 had hij er zich al enigermate rekenschap van gegeven. In het najaar van 1565 had de koning uit het verre Spanje de beruchte brieven uit Segovië geschreven. Daarin sommeerde hij de Raad van State, waarin ook Oranje als stadhouder van Holland en Zeeland zitting had, de geloofsvervolgving tegen de protestanten te intensiveren. Radicalere elementen binnen de calvinistische bevolking drongen als reactie daarop aan op gewapend verzet. Willem van Oranje die uitermate teleurgesteld was in de koning en een tragedie voorzag, was daarin uiterst terughoudend. Hij zocht zolang dat kon naar een diplomatieke oplossing.

Gewapend verzet sloot hij op den duur echter niet uit. Een van de voorwaarden daarvoor was dat hij hulp zou ontvangen van de Duitse protestantse vorsten, met wie hij een levendige correspondentie onderhield. Toen het eind 1566 ging spannen, bleef deze hulp echter uit.

De vraag naar het recht van opstand werd dus acuut in het jaar erna (1567), toen Oranje inmiddels de wijk had genomen naar de Dillenburg in het graafschap Nassau. Alva zette alles op haren en snaren. De protestanten werden wreed vervolgd. Met de vrijheden van het volk (privileges) hield hij op geen enkele manier rekening. In de zomer van dat jaar werden bovendien de graven van Egmont en Horne op de Grote Markt in Brussel terechtgesteld. Eenzelfde lot zou Willem van Oranje zeker getroffen hebben, als hij in de Nederlanden was gebleven. Het is daarom begrijpelijk dat de prins zich op de Dillenburg intensief heeft bezig gehouden met de vraag of een aanval op de Nederlanden legitiem was. De neerslag ervan is te vinden in enkele documenten die hij in 1568 opstelde, waarvan de belangrijkste wellicht de zogenaamde *Printzische Entschuldigung* is, een document dat in het Koninklijk Huisarchief te vinden is. Het geschrift is opgesteld in de zomer van 1568.

Uit de correspondentie van de prins en van zijn omgeving blijkt dat de prins in deze tijd een religieuze verdieping heeft doorgemaakt. Gesprekken met zijn moeder zullen daartoe hebben bijgedragen. Het lijkt erop dat de zaak van een eventuele opstand een gewetenskwestie was voor de prins, die ook met de Here God in het reine moest komen over de vraag wat hem te doen stond. In deze tijd vond m.i. de doorbraak plaats waarover hij in de brief aan de Alkmaarse bevolking schrijft: "eer wy oyt deese saecke ende beschermenisse der christenen ende andere verdruckten in desen Landen aengevanghen hebben, wij metten alderoppersten Potentaet der Potentaeten alsulcken vasten verbont hebben gemaect..."

Zo sterk heeft de overtuiging dat hij geroepen was om de strijd aan te gaan bij hem postgevat dat hij er in de noodsituatie van 1573 op teruggreep. Dat was ook het geval in 1584 toen hij – eveneens op een moment dat de opstand dreigde te mislukken – Marnix van St. Aldegonde schreef: "Laten we het maar verdragen Aldegonde, als men over ons loopt. Als wij maar dienen kunnen Gods kerk."

Willem van Oranje zag zich dus als een geroepene. Met het oog daarop lijkt de zomer van 1568 cruciaal geweest te zijn. Er is veel voor te zeggen dat in deze tijd ook het *Wilhelmus* gecomponeerd is. De dichter ervan is hoogstwaarschijnlijk Marnix van St. Aldegonde. De directe aanleiding voor het maken ervan is wel het feit dat de prins in deze tijd uitdrukkelijk toenaadering zocht tot de calvinisten, die de Nederlanden ontvlucht waren. Tot dan toe was de verstandhouding met hen niet al te hartelijk geweest. In dezelfde tijd

stuurde hij de *Printzische Entschuldigung* naar meerdere vorstenhuizen in Duitsland. Hij liet ondermeer een afschrift aan de keurvorst van de Palts toekomen, bij wie Marnix van St. Aldegonde verbleef. Korte tijd later vroeg de prins hem om in zijn dienst te komen. Marnix zou kunnen fungeren als *trait-d'union* tussen de prins en de calvinisten. De *Printzische Entschuldigung* en de gesprekken met de prins moeten Marnix van St. Aldegonde aangesproken hebben. Het document heeft hem waarschijnlijk geïnspireerd tot het schrijven van het *Wilhelmus*, dat in deze tijd ontstaan moet zijn. De teneur van de *Printzische Entschuldigung* komt sterk overeen met die van het *Wilhelmus*. Voor sommige strofen eruit geldt dat in heel sterke mate. Te denken valt aan het gedeelte waarin sprake is van de dood van de broer van de prins, Adolf, die in mei 1568 bij Heiligerlee om het leven kwam.

Het bijzondere van de Nederlanden

Wat zowel in de *Printzische Entschuldigung* als in het latere volkslied opvalt, is de vergelijking die gemaakt wordt met de oud-testamentische geschiedenis van Israël. De dichter legt de vinger bij de parallellen tussen het leven van de prins en dat van Mozes en David. Het lied maakt duidelijk dat het de prins om meer gaat dan de bevrijding van het land. De prins heeft de koning van Spanje willen eren, maar de gehoorzaamheid aan God gaat daarboven uit. Hij heeft naar Gods Woord willen leven. Hij heeft zorg over de Nederlanden en typeert de bevolking als schapen die verstrooid zijn. Hij wijst hen echter op de eeuwige troost van het Koninkrijk van God. Wat hem troost, als hij aan zijn omgekomen broers denkt, is het feit dat ze opgenomen zijn in de hemelse heerlijkheid. De inhoud en toonzetting maken het volkslied uniek. Ze geven iets weer van wat er in Oranje omging in de aanloop naar de daadwerkelijke opstand. Hij is gedreven door een roepingsbewustzijn, maar weet zichzelf afhankelijk van God.

Het *Wilhelmus* brengt ons dus in aanraking met die periode waarover hij schrijft in zijn brief aan de bevolking van Alkmaar. Het lied is christelijk getoonzet en ademt een grote mate van oprechtheid. Het is niet, zoals dat bij andere volksliederen vaak het geval is, gezwollen van toon, omdat het recht doet aan de feiten, zoals ze toen waren: met vrees en beven en toch in geloof nam de prins het op zich om de Nederlanden te hulp te komen. Zijn volharding ook in hopeloze situaties zoals in 1573, hangt daarmee samen.

In het verlengde daarvan heeft ook de ontstaansgeschiedenis van Nederland iets unieks. Hetzelfde geldt voor de staatsvorm die de Nederlanden uiteinde-

lijk zullen krijgen. Zij vormen een Republiek met een stadhouder, iets dat geen enkel volk in de zeventiende en achttiende eeuw kende. Daardoor werd tirannie, die zich in deze eeuwen overal voordeed (in Frankrijk, maar ook bij de verlichte despoten in ondermeer Pruisen) voorkomen. De Republiek was ook niet naar binnen gekeerd. Door de wereldhandel nam Nederland in de wereld van toen een van de belangrijkste plaatsen in. Bovendien kende de Republiek een grote mate van tolerantie en speelde zij in de 17^e eeuw een beslissende rol in de totstandkoming en de handhaving van de status-quo in Europa.

Verbond

Oranje spreekt van een verbond dat hij sloot met de Potentat der Potentaten. Er kan geen twijfel over bestaan of hij heeft daarbij het oog gehad op de Here God, de God van de Bijbel. Gehoorzaamheid aan zijn roeping en medelijden met het verdrukte volk was zijn drijfveer.

Langs deze weg zijn de Nederlanden ontstaan. Het is van belang om dit te onderstrepen omdat in de eeuwen erna het besef dat de staat historisch veranderd is in de erkenning van het recht van God en in gehoorzaamheid aan God, langzamerhand verdween. Halverwege de 17^e eeuw stelde de Engelse wijsgeer Thomas Hobbes (1588 - 1679) dat de staat ontstaan is doordat de eerste mensen in hun primitieve toestand ooit besloten om zich aaneen te sluiten, waarbij men onvoorwaardelijke gehoorzaamheid beloofde aan iemand, die ze tot koning benoemden. Zij zouden hiertoe, aldus Hobbes, zijn gekomen om een einde te maken aan een eeuwig durende staat van oorlog, die het leven van de vroege mensheid zou hebben gekenmerkt. De oorsprong van de staat gaat dus terug op een menselijke keuze. In deze lijn dachten ook Locke en Rousseau, die wel de profeet genoemd wordt van de Franse Revolutie.

Tegen deze manier van denken ageerde de grote Engelse staatsman Edmund Burke (1729 - 1797). Als geen ander zag hij in hoe onhistorisch deze manier van denken is. Dat een volk tot stand komt, aldus Burke hangt niet alleen samen met een menselijke afspraak. Dat is veel te hoogmoedig gedacht. Het heeft te maken met factoren waar wij mensen doorgaans weinig greep op hebben. Het hangt vooral samen met historisch beslissende gebeurtenissen, waarin de samenhang van het dienen van God en het menselijk welzijn worden gezien en erkend.

Dezelfde noties komen we tegen bij Johann Georg Hamann (1730 - 1788). Hamann stelde dat het ontstaan van een volk en van de rechtsstaat niet te herlei-

den is tot een *contract*, maar tot een *verbond*. Er is een derde in het spel: God zelf. Het duidelijkst is dit volgens Hamann te zien bij het volk van Israël, dat ook in dit opzicht een voorbeeld vormt voor andere volken. In de leiding en erkenning van God lag de oorsprong en de waarborg van Israël's volksbestaan. Pas als de God van Israël (de God van de Bijbel) en het goddelijk recht dat in de Tien Geboden vervat is, erkend wordt, is de rechtstaat enigszins gewaarborgd. Waar de staat een louter menselijke aangelegenheid is, loert het gevaar dat het recht met voeten getreden wordt en vrijheden in het gedrang komen. Als God niet erkend wordt, komt het huis van de staat leeg te staan en is er ruimte voor allerlei ideologieën, die het leven kunnen verwoesten. Heel gemakkelijk maakt men van de staat een afgod. Juist in het licht van de Bijbel wordt deze samenhang duidelijk.

De Bijbel

In de zestiende eeuw werd dit besef het pregnant onder woorden gebracht door Luther, Calvijn en de monarchomachen, bij wie Willem van Oranje aansluiting vond. Zoals ik in het vorige nummer van *Ecclesia* aangaf, is het vooral de rechtshistorica en rechtsfilosofe Blandine Kriegel die voor deze dingen opnieuw aandacht vraagt. Zij heeft als weinig anderen oog voor de gevaren die de rechtstaat vanaf de 16^e eeuw bedreigden, doordat de notie van een hoger recht, waaraan men gehorig moet zijn, meer en meer uit het gezichtsveld verdween. Het is dan ook veelzeggend dat zij grote bewondering koestert voor Willem van Oranje en in hem de belangrijkste staatsman van het moderne Europa ziet. Bovendien heeft zij oog voor de grote betekenis van de Bijbel als bron van het recht.

Zo beschouwd is er alle reden om, nu Willem Alexander op 30 april het koningschap aanvaard heeft, onze volkshistorie in herinnering te roepen. Het heeft ons iets te zeggen dat Willem van Oranje in het verbond met de Potentat der Potentaten de kracht vond om te strijden tegen elke vorm van tirannie en om op te komen voor de kerk van Christus, voor gewetensvrijheid en recht. Dat gold voor meerdere van zijn opvolgers. De waarborg van deze fundamentele zaken, die in handelen van de Oranjes gelegen was, is door de eeuwen heen door het Nederlandse volk in dankbaarheid erkend. Deze wederzijdse herkenning smeedde de band tussen hen en het Nederlandse volk. Het *Wilhelmus* dat voorafgaand aan de opstand gedicht werd, is er het mooiste bewijs van.

H. Klink, Hoornaar

Een andere kijk op de crisis?

In het boekenbijvoegsel van NRC Handelsblad dd. 5 april stond een intrigerend interview met de Tsjech Tomás Sedlacek. Hij is de schrijver van het boek *De Economie van Goed en Kwaad*.

Sedlacek is van huis uit econoom, maar daarnaast een vrije denker die buiten de gewone paden van het vak durft te gaan. Filosofische en culturele paden bij voorbeeld.

Ik haal enkele punten uit het interview aan.

Het begrip schuld heeft in de Nederlandse taal (en ook in andere talen als het Grieks en het Aramees) een financiële en een ethisch-religieuze betekenis. In het Engels is daarentegen het begrip onderscheiden in *debt* en *guilt*. Ik citeer Sedlacek: *In onze dagen zien we dit oeroude dilemma opnieuw: de letter versus de geest van de wet. Is het eerlijk om Griekenland zijn schulden kwijt te schelden? In zekere zin niet. Is Gods genade eerlijk? Nee en goddank, want als God echt rechtvaardig was, zouden we allemaal gedoemd zijn tot het oordeel. Is wat er nu gebeurt dus rechtvaardig? Mij lijkt van niet. Het Onze Vader dat nu gebeden wordt, luidt volgens mij: "en vergeef ons onze schulden, zoals ook wij anderen hun schulden niet vergeven"*

Het gaat de schrijver vooral om een nieuwe manier van kijken naar het financiële stelsel. Momenteel wordt het stelsel gezien als depressief, terwijl het veel beter zou zijn om te spreken van *manisch-depressief*. Er is een heen en weer gaan tussen soms uitbundige groei (gewaardeerd) en vele vormen van depressie (niet gewaardeerd). We noemen dat dynamiek en zien over het hoofd dat stabiliteit (ergens tussen groei en depressie) in feite een veel steviger fundament is. Ik citeer weer Sedlacek: *Opnieuw helpt het hierbij naar cultuur te kijken, naar mythe en religie. Daar heerst*

*vrijwel steeds een afkeer van het exces. [De oude Grieken gebruikten hiervoor het woord *hubris*, overmoed]. Matiging is vaak het voorschrift, en mensen die zich uit vrije wil matigen, worden als moreel voorbeeld gesteld. ... Groei kan in mijn ogen niet het doel zijn van een economie. De keuze voor enkel groei betekent dat de ziel ontbreekt. Een maatschappij zonder ziel of moraal wordt een zombie.*

Er staat in het interview nog wel meer dat ik hier niet genoemd heb (de functie van het jubeljaar bij voorbeeld), en in het boek zal stellig nog veel meer te lezen zijn. Ik werd vooral geboeid door de verwijzingen naar Bijbelse en Griekse noties in zake onze economie.

Veel van het bovenstaande gebruikte ik ook voor de opening van een bestuursvergadering. Een van de anderen, een zeer gewaardeerde econoom, riep mij tot de orde van de realiteit. Mensen hebben de neiging misbruik te maken van gunstige regelingen. Ik citeer uit zijn mail: *Dat geldt ook voor Zuid-Europese landen. Te veel lenen, feest vieren, lonen die twee keer zo hoog zijn als in Duitsland en dan zien dat het misgaat. Moeten de Nederlandse belastingbetalers daarvoor opdraaien? Dat geeft verkeerde stimulansen. Je ziet nu al dat velen niet dankbaar zijn voor de noodleningen ... Het Bijbelse jubeljaar, na 49 jaar alle schulden kwijtschelden, is in de praktijk nooit toegepast. Logisch, want het werkt niet.*

Ik vrees dat hij gelijk heeft, maar de woorden van Sedlacek klonken zo beloftevol, dat ik er toch door geraakt werd, ondanks de harde werkelijkheid.

Marijke Aalders, Bussum